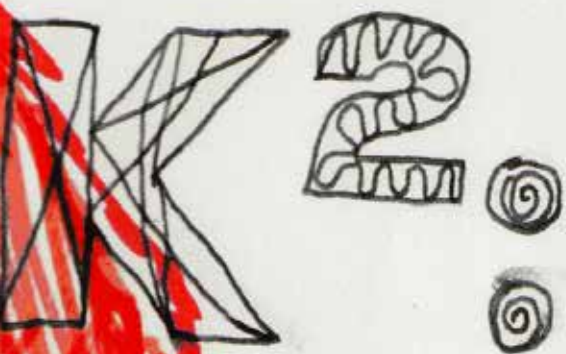

HET TOTAAL VERTELD

© 2021 KEUNSTWURK

Onderzoek en tekst:

Jimke Nicolai (www.levendleren.nl)

Redactie:

Anne Graswinckel, Jimke Nicolai,
Grietje Deinum

Ontwerp en illustratie:

Jelle F. Post

Tige Tank!

Regina de Vries, Jan Wietse Fokkema,
Marjolein Spitteler, Meindert Tjerkstra,
Bernadet de Jager, Kate Schlingemann,
Kirsten Sterker, Froukje Geerts,
Inger van Til, Jolanda Verhoef,
De Verhalenbouwers, Sarah Dolstra,
Anja Morsink, Danielle van Peer,
Willy Bergsma, Marieke Andela en
Albert Walsweer.

HOE IS HET GEKOMEN, HOE IS HET GEGAAN?

Van 2017 tot 2020 verdiepte het programma Cultuureducatie met Kwaliteit Friesland, ook wel KEK2 genoemd, zich in de verbinding taal, kunst en cultuur.

Dat viel samen met de viering van Leeuwarden - Fryslân Culturele Hoofdstad van Europa.

Een onderdeel van de programmering van dit culturele hoogtepunt was Lân fan taal.

Het was allesbehalve toeval dat ik, Anne, de projectleider educatie van Lân fan taal (Lft), ook de projectleider van KEK2 was. Wat een taalplezier hebben we gemaakt...

En heeft dat ook wat opgeleverd? Aan het eind van 2020 stellen we de vraag. We vroegen Freinetdeskundige Jimke Nicolai van Bureau Levend Leren om een onderzoek te doen naar die verbinding tussen taal en kunst. En wij vroegen hem met name om dat op een levendige manier te doen. Het is een intuïtief document geworden, waarin theorie en praktijk elkaar afwisselen en waarin je taalnieuwsgierigheid geprikkeld wordt. Ik ben benieuwd waar jij jouw taalklik vindt! Vanaf nu is het woord aan Jimke.

Anne Graswinckel

DE VRAAG

Levert KEK2 (met Lân fan taal als basis) bewijs voor de aanname dat de integratie van taal en kunst in onderwijs en educatie kwalitatieve meerwaarde oplevert voor kinderen en hun leraren? Daarbij gaat het om taal en om kunst, en ook om de versterking van je identiteit, je eigenzinnigheid. Samengevat: levert KEK2 bewijs voor de versterking van taal door kunst en omgekeerd? En stimuleert die integratie het zelfvertrouwen, je zelfbewustzijn, je identiteit? Of anders: werden we met KEK2 taalkundiger, kunstvaardiger en eigenzinniger?

Ik stelde die vraag aan Anne. Aan kinderen, leraren, kunstenaars, taaldeskundigen, meimakers en meedenkers.

We gaan met u op zoek naar antwoorden en schrijven die op in dit verteltekstenboek K₂K₂: het toTAAL verteld. Een boekje met verhalen, interviews, reacties, citaten, reflecties, meningen over het totaal van taal en kunst tijdens de afgelopen KEK-periode.

Jimke Nicolai

Flabbergasted in Obe

'Taal? Wat dat is? Taal...

Ik kijk nu zo anders tegen taal aan dan vier jaar geleden. Toen was taal voor mij vooral hoe je mondeling of schriftelijk iets uitdrukt... in Nederlands, Fries, Engels of... Ik dacht in gescheiden talen... Maar bij Lân fan taal gebeurde er iets met dat beeld... kreeg ik het door...

Ik was flabbergasted na mijn eerste bezoek aan OBE*): alles is taal, taal is expressie.'

Inger van Til (meimaker)

*) Het gebouw OBE was de toegangspoort tot Lân fan taal. Een bezoekerscentrum met een aantal doorlopende installaties.

Expressie op een ander niveau

'Ja, ik weet nog goed dat ik daar in OBE met groepen kinderen werkte. Na een korte rondgang stonden we stil bij de wand met het lichtkunstwerk van woorden in verschillende talen. We construeerden dan samen antwoorden op vragen zoals: Hoeveel soorten talen zijn er? Wat zijn jouw talen? Waarom hebben we taal nodig? En we merkten ook op dat er meer vormen van taal zijn dan de taal met woorden: ook schilderijen, muziek, reclames en dans hebben hun 'taal'. En als je over veel talen beschikt, kun je ook veelzijdiger communiceren. We hadden niet veel tijd. Maar de basis was gelegd om aan het werk te gaan. De leerlingen kregen de opdracht om één persoonlijk onmisbaar woord te kiezen dat ze mee wilden nemen als ze een nieuwe taal moesten creëren. Prachtige resultaten. Iedere uitkomst was weer anders.

Ik heb genoten van die diversiteit. Maar helemaal interessant en spannend werd het bij het vervolg. Uit de woordenverzameling werd door de groep een selectie gemaakt, een top drie! Met die drie woorden gingen ze een 'boodschap' communiceren. Je verkering uitmaken, of juist verkering vragen, of een heel andere boodschap, bijvoorbeeld reclame maken. En dat leidde tot communicatie en expressie op een ander niveau. Kwetsbaarheid, nabijheid, afstand werden ervaren, expressie met stem en lichaam werden ingezet om de boodschap helder over het voetlicht te brengen. Ik weet zeker dat deze niet gebruikelijke opdracht grote vormende waarde en betekenis heeft gehad voor deze kinderen.'

Kirsten Sterker (docent theater)

Zijn

Ohana

Hallo

Secunditeit

DEURZETTEN.

Familie

Boppeslach

LIEFDE

Dignity

Ubunt u

nieuwsgierig

BLOEMKOLJE

Gezellig

Ontdekken

Persele

MEIMAKKERS

Na LfT zette KEK2 door: voor het verdere onderzoek naar de versterking van taal met kunst en cultuur werden nieuwe werkvormen en projecten ontwikkeld. Een hoofdader van het KEK2-programma was: de integratie van kunst en taal levert kwalitatieve meerwaarde op. Een team van kunstzinnige meimakers*) dacht en deed vanuit die aanname mee om 'taal is alles en alles is taal' te vertalen naar de Fryske onderwijs-werkelijkheid.

*) een meimakker is de KEK2 - cultuurcoach. De professional die verbinding zoekt tussen de kunst en de school, de kunstenaars en de leraren, die het culturele proces begeleidt.

Beweegwoorden en dansbegrippen

'Ja hallo. Hier Regina. Samen met dansdocent Lianne Jacobs ben ik schooljaar 2018/2019 een project aangegaan in de kleutergroep van OBS de Striepe in Oldeholtgade. Daniëlle van Peer was onze meimakker, die legde de verbindingen.

We bespraken de leerlijnen van dans en Lianne, de dansdocente, verdiepte zich meer in de taaldoelen van het kleuteronderwijs.

Op deze manier zochten we prentenboeken bij het thema van onze klas. We hebben een prentenboek gebruikt over dieren die gingen verhuizen: Giraffe en Olifant die niet in het huis pasten.

De kinderen dansten vormen: driehoek, rechthoek, vierkant en cirkel, belangrijke leerdoelen in groep 1. Ze beeldden de dieren uit, het verhuizen, dozen dragen: zwaar en licht, groot en klein. In de verhuishagen rijden: snel en langzaam. Bukken, klein maken om in het huis te komen (giraffe) etc.

Lianne leerde mij hoe ze dit soort lessen opbouwt en ook hoe je ze meer kan verdiepen met verschillende emoties en de vier dansselementen tijd, ruimte, kracht en lichaam.

De samenwerking met Lianne bracht mij kennis van dans. Ook het koppelen van dans aan taal is een meerwaarde. Kleuters bewegen maar al te graag en met dans heb je het jonge kind gelijk in de juiste sfeer.'

Regina Visser (leerkracht OBS de Striepe)

TAAL EN KUNST EN IDENTITEIT

Onderwijs heeft drie belangrijke doel-domeinen, volgens Gert Biesta. Bij het domein van de kwalificatie betreft het kennis, vaardigheden, inhouden en inzichten die je kwalificeren om iets te kunnen doen. Bijvoorbeeld een beroep uit kunnen oefenen, samen te kunnen leven in een complexe samenleving. Dat je daarvoor taal nodig hebt spreekt voor zich. Naast kwalificatie is er socialisatie: je leert en oefent deel uit te maken van een samenleving, een cultuur, een groep. Je gaat ergens bij horen. Ook hier speelt taal, waar je ook woont, een belangrijke rol. En als derde doel is er de persoonsvorming, de subjectificatie/subjectivering. Het onderwijs doet wat met je als persoon, je identiteit. Of taal en kunst en cultuur daar een belangrijke rol spelen? Nou en of! Ze dragen bij aan een sterke basis voor je identiteit.

Alles is taal, horen we. Maar taal heeft wel verschillende functies. En al die functies vragen weer verschillende vaardigheden, inzichten, kennis en wellicht ook houdingen. Waar komt het accent te liggen? Op ordening? Door middel van taal kunnen we de wereld begrijpen, informatie verwerven. Denk bijvoorbeeld aan de woordenschat die zo belangrijk wordt geacht in veel schoolklassen. Of is taal vooral communicatie? Je kunt met taal boodschappen en informatie overbrengen en samen bespreken wat je ergens van vindt. Hoe helderder je communiceert hoe beter het gaat om misverstanden te voorkomen. En daarnaast heeft taal een expressieve waarde: je kunt je gevoelens en gedachten uiten. Daar word je mentaal sterker, vrijer van.

Als we nu al onze ervaringen en avonturen op een rij zetten en belichten dan nemen we dit functieonderscheid mee in de reflectie. Nee, niet zonder ook de waarde van kunst en cultuur mee te wegen. Maar ook daar geldt: waarover hebben we het dan? Als alles taal is? Is kunst dan ook taal?

In Cultuur in de spiegel schetst Barend van Heusden dat het bij cultuureducatie*) altijd gaat over menselijk doen en denken en daarbij staan 4 basisvaardigheden centraal: waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren. Taal speelt daar onmiskenbaar een grote rol. Niet nadrukkelijk bij waarnemen en verbeelden. Maar conceptualiseren kan niet zonder taal, en analyseren vereist opslaan, verbanden aanbrengen en doorgeven en ook daar spelen taal en communicatie een rol van betekenis.

*) Cultuureducatie kan in veel vakken een plaats krijgen. In het primair onderwijs gaat het om de leergebieden kunstzinnige oriëntatie (waaronder erfgoedonderwijs), oriëntatie op jezelf en de wereld en de vakken Nederlands, Engels en Fries. Bij KEK2 lag de nadruk uiteraard vaak op kunst en taal.

Een andere kijk op een creatief proces komt van SLO, het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. Zij verbeelden het creatief proces in een cirkelmodel met deze vier fasen, die in elkaar, maar ook wel door elkaar heen kunnen lopen: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. Elk kunstvak geeft op verschillende wijze gestalte aan dit proces. Een creatief proces heeft meestal een gezamenlijke start: een thema, idee of opdracht staan centraal. Reflectie hoort bij iedere fase en zorgt ervoor dat de leerling gestimuleerd wordt om na te denken over zijn keuzes,

de zeggingskracht van zijn werk of de gebruikte materialen en technieken. De verschillende vakdisciplines van het leergebied kunstzinnige oriëntatie geven ieder op verschillende wijze vorm aan dit creatieve proces. Een voorbeeld van oriëntatie: de leraar toont sculpturen van een plaatselijke kunstenaar. Onderzoeken: de kinderen verkennen de mogelijkheden om op deze wijze ook beelden te maken, aansluitend bij het thema bijvoorbeeld. De leraar geeft daarbij adviezen en zorgt voor basismateriaal. Uitvoeren: de leerlingen maken hun beelden en aansluitend volgt de evaluatie: wat hebben we geleerd? Bij alle fasen vindt er reflectie plaats. Dat kan niet zonder taal.

In curriculum.nu wordt voor het leergebied Kunst & Cultuur de ontwikkeling van het artistiek-creatief vermogen van de leerling centraal gesteld. Het kind dat daarover beschikt kan zijn verbeeldingskracht benutten en met klank, beeld, woord of beweging betekenis geven aan wat hij (alleen of met anderen) maakt en meemaakt. 'Het gaat om verbeelding of verklanking van ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën in een kunstzinnige uiting. Leerlingen doen dit met technieken en artistieke vaardigheden.' Ze leren creatieve maak- en denkstrategieën toe te passen die kenmerkend zijn voor het leergebied. 'Denk aan vaardigheden als fantaseren, spelen, dromen, inleven, experimenteren én divergeren en convergeren, waarbij leerlingen leren doorzetten, lef hebben, falen, ongemak voelen en successen vieren.' Tijdens de KEK2periode hebben de meimakers deze visie verkend en uitgewerkt. Bij de reflectie op de activiteiten en ervaringen zal dit een aandachtspunt vormen om meer houvast te krijgen als ze de waarde van activiteiten wegen.

VRÏJE TEKST

Werken met de Vrije Tekst

'Op de Mgr. Scholtensschool in Wolvega werken ze met de Vrije Tekst. Kinderen schrijven hun belevenissen, ervaringen, meningen op. Het vormt straks de hoofdader van het taalonderwijs op deze jenaplanschool. Tijdens KEK2 verkennen we mogelijkheden voor aanvullende kunstzinnige activiteiten. Er wordt gewerkt aan een stappenplan van

Vrije Tekst naar Expressie. We zijn gestart in de onderbouw. Maar het hele team participeert. Belangrijke vraag die we ontmoetten:

Op grond waarvan kies je een tekst om te gebruiken voor expressie?

Heleen van den Broek vloog als kunstenaar in: dacht mee, deed mee en maakte deze schets* om de keuzes die je als leraar maakt te verbeelden en te verwoorden.'

Anja Morsink (meimakker)

* je vindt deze schets op pagina 46.

Taaltoveraars

'We hebben als taaltoveraars*) een toolkit ontwikkeld om met kinderen de creativiteit wakker te schudden. We hebben daarbij gebruik gemaakt van de ervaringen uit de inspiratieprojecten van de KEK1-periode. Het werd een soort draaitafel van een dj, met meerdere schijven. Ik kan je nu al vertellen: Het werkt!

Vooraf hebben de kinderen een opdracht gekregen om iets te (onder)zoeken en dat mee te nemen. Daarmee heb je een aangrijppunt voor herkenning en betekenisverlening. Op 't Fonnemint in St. Annaparochie namen de kinderen hun 3-talige vrijheidswoordenlijst mee. En daar laten we dan onze 'draaischijven' op los.

Een schijf is de TAAL-schijf. Dan moeten ze draaien en dat resulteert in een taal. Maar daarvoor...dan is het pas echt spannend, want er worden andere schijven in beweging gebracht. En je wilt niet weten wat er dan gebeurt.

Ik leg je uit hoe het werkt. De kinderen werken in groepjes. Hoe we die samenstellen? Een heel verhaal...dat komt nog. Maar eerst die tool: er zijn drie schijven die we vooraf introduceren en waar ze aan moeten draaien: ZOEK, MAAK, TOON. Ze gaan draaien; toeval bepaalt de uitkomst.

En dat levert verrassende combinaties op. Een groepje draaide bijvoorbeeld SMAAK, ROLLENSPEL, INGETOGEN. En dan zijn er nog drie aanvullende schijven die ze kunnen kiezen: HOE, TAAL, PLEK. De schijven laden het ontwerp van de kinderen extra.

Of dat wat oplevert? Het bruist! De creativiteit wordt geactiveerd en in plaats van rechtlijnige doelgerichte activiteit, ontstaan er expressieve fantastische tekeningen, constructies, teksten, gedichten, rollenspelen...'

*) Nee, niet -naar maar -raar. De naam van een groep kunstenaars en onderwijsexperts die zich buigt over de vraag op welke wijze ze bij leerkrachten en zichzelf het bewustzijn over de functies van taal kunnen versterken. Is er gereedschap om de expressieve functie van taal te ondersteunen? In KEK2 was het inspiratieproject Taaltoveraars actief rondom dit vraagstuk. En? Ja hoor! Raar maar waar! Antwoorden gevonden!

REBELS & BOM- BASTISCH

'Een van onze schijven die we inzetten bij ons werk als taaltoveraars*) is de TOON schijf. Daarop moet dan gekozen worden voor begrippen als: bombastisch, rebels, stoutmoedig, ingetogen,

gloedvol... Geen doordeweeks jargon voor veel kinderen. En dat wilden we ook: ze aanmoedigen in hun analyse ook van dat onbekende gebruik van te maken.'

De leraar na afloop van een les met het prototype*):

'Een hele werkbare tool. Ik zou hem zelf makkelijk gebruiken, zonder het gevoel te hebben onbekwaam te zijn. Ik zie ook kansen voor verbinding met verschillende vakken, door bijvoorbeeld een overkoepelend thema te kiezen, of een schijf toe te voegen met elementen uit een les. Er zat veel taal in. Wat me opvalt is dat de leerlingen, die al jaren in het Daltononderwijs groepsgewijs geoefend zijn in het samenwerken vanuit verschillende rollen, dit niet vanzelf toepassen. En wat ik

vermoedde: het is op onze school hard nodig om vanaf de kleuterleeftijd meer aan drama te doen. De leerlingen zijn hierin onbekwaam, wat veel spanning, onhandig gegiechel als gevolg van die spanning, en afleiding opleverde.'

Marieke Andela (meimakker)

*) Deze 'taaltoverschrijven' worden gevat in de 'Draaiwijzer'. Deze komt in 2021 uit als uitwerking van 8 jaar inspiratieprojecten binnen KEK.

EEN PROEFTUIN

Tijdens de KEK2-periode werd er als vervolg op Lân fan taal gewerkt aan het inrichten van een proeftuin voor meertaligheid. Kunst vormde een onmisbaar bestanddeel van de bodem van deze tuin. Vooral daar waar het educatie betrof. Anne Graswinckel zegt het in het Bidbook Frysk voor het Frysk eigene en de proeftuin meertaligheid zo:

'Taal is je identiteit. Taal is wie jij bent, in jouw omgeving. Dus altijd met de

mensen om je heen. Micro in het gezin en meso met je omgeving en macro als wereldburger. Als je ervan uitgaat dat taal je expressiemiddel is, is niet iedereen dan meertalig? Naast je moedertaal spreek je immers non-verbaal, digi-taal, familietaal, misschien een kunsttaal zoals gi-taal. Of gebarentaal, braille, lichaamstaal, maar ook dans, muziek en straattaal. Laten we met taal spelen zodat taalplezier de regel wordt. Verwondering viert hoogtij!'

Het moet niet moeilijk

'Een vraag van een basisschool: Ons huidige schoolse aanbod van woordenschat is 'plat'. Dat wil zeggen, het geleerde wordt op het platte vlak verwerkt. Woordenschat dient echter ook actief, in menselijke communicatie geoefend te worden om echt betekenis te krijgen. De woordenschat van de kinderen wordt hierdoor rijker en steviger ingebed in de kennis van leerlingen. Dus hoe kunnen we woordenschat actief via diverse manieren van communicatie/expressie oefenen met de kinderen/groepen?

Natuurlijk helpt een teamtraining. Maar daarmee is slechts een eerste stap gezet. Het gaat om het samen doen. De drempel van co-teachen is best groot. Directeuren, schoolbegeleiders, iedereen zegt dat ie dat doet, maar meestal is dat 'van achter uit' de klas; daar neemt de spanning bij de leraar niet door af.

Bij mij gaat het bij co-teaching om echte participatie, in de groep, en samen maken we de fouten en boeken we de successen. En dan niet een keer, maar vaker en ook meerjarig. Ik moet vaak eerst praten als Brugman...we doen het samen. Ook de kinderen vinden dat samen doen fijn. Gelijkwaardigheid uitstralen, nee wat zeg ik, we zijn gewoon gelijkwaardig in het leerproces... niet gelijk, maar wel uit hetzelfde hout gesneden. Bijna altijd lukt het. En dan genieten we samen volop van het resultaat.

Mijn werkwijze is om de koffer, kastjes, mappen van de leraren te vullen met nieuw repertoire zodat ze met kunst en cultuur hun vak kunnen laden. Laagdrempelig. Het moet niet moeilijk. Ze moeten het morgen kunnen doen.'

Jan Wietse Fokkema (meimaker)

verskopen en alle is taal

IN NIJ LEARPLAN FRYSK

En er is ondertussen nog meer gaande in de Fryske onderwijsprovincie: kurrikulum.frl. Bij de ontwikkeling voor het nieuwe leerplan Frysk is sprake van een dynamisch denkkader dat leidt tot 'meer ruimte voor de verschillende repertoires van leerlingen in een klas en tot minder strikt gescheiden gebruik van verschillende talen; van fixed naar flexible meertalig onderwijs (...)' Het leidt tot onderwijs met meertalige taalpraktijken, waarin leerlingen in staat gesteld worden hun meertalig repertoire flexibel en functioneel te gebruiken en verder te ontwikkelen. Dat betekent dat het systematisch scheiden van talen niet meer hoeft.

Uit: Kurrikulum.frl, preämbule

Een vraag die je dan kunt stellen: voegen we de taal van kunst en cultuur ook toe? Immers, daar wordt de expressieve creatieve component van taal in de volle breedte gestimuleerd.

Overal en alles is taal

Ja, dat is mijn visie. Zonder taal kan niet... overal en alles is taal. Taal is kunst en tegelijkertijd moeten leerlingen taal leren. En dat is een hele kunst voor de leraar! Het optimum is: kunstenaar en docent zijn zich daar beiden van bewust. En ze zijn zich er ook van bewust dat ze vanuit hun eigen expertise een bijdrage kunnen leveren, elkaar kunnen versterken. Taalonderwijs is niet zelden afgebakend tot het structureren van leren, woorden, spelling, grammatica, techniek. Kunst gekoppeld aan het leren van talen kan veel doelen mogelijk maken die niet zo voor de hand liggend zijn: presenteren, lef tonen, verhalen vertellen, drama, acteren... daar zijn nogal wat belangrijke taaldoelen bij die naar voren komen in het taalonderwijs, ook in het Fries. Zo wordt taalonderwijs betekenisvol en krijgen leerlingen meer zin in taal.'

Bernadet de Jager (adviseur bij Cedin en meimakker)

De fundering voor het nieuwe leerplan Frysk is al enige tijd gereed en inmiddels zijn vanuit '4 essentiële grote opdrachten' gebaseerd op visie-uitspraken de bouwstenen van het nieuwe leerplan gepresenteerd. KEK2 herkent haar adviezen tijdens het ontwikkelproces in Grote Opdracht 1 en 4.

GROTE OPDRACHT 1: IDENTITEIT & TAAL YN BEWEGING

In deze grote opdracht gaat het om inzicht in de rol en waarde van het Fries voor de leerling zelf en voor anderen en de bewustwording van de meertalige maatschappij. Deze grote opdracht draagt bij aan de hoofddoelen persoonsvorming en socialisatie.

GROTE OPDRACHT 4: SIN' EN WILLE

Deze grote opdracht draait om taalplezier en het versterken van de leermotivatie voor het Fries. Creatief omgaan met de Friese taal en kennis maken met creatieve vormen van taal, waaronder de Friese literatuur, dragen bij aan taalgevoel, spreekdurf, woordenschatuitbreiding, inzicht in taalstructuur, etc. Dit stimuleert het verder ontwikkelen van

de Friese taalvaardigheden. Deze grote opdracht draagt bij aan de hoofddoelen persoonsvorming en kwalificatie.

De grote opdrachten 1 en 4 zijn een uitbreiding op het vorige curriculum. Aandacht voor Fries in een meertalig perspectief en creatieve taalvorming zijn nieuwe facetten die passen bij nieuwe inzichten t.a.v. leren en meertalige ontwikkeling. Ze bieden mogelijkheden om op andere, nieuwe manieren aandacht te besteden aan het Fries en leerlingen te motiveren het Fries te leren en gebruiken. De toevoeging van deze twee grote opdrachten bieden ook nieuwe mogelijkheden om te differentiëren en tegemoet te komen aan verschillende leerstijlen.'

Uit: Toelichting Kurrikulum.frl, 2020

Lichtelijke chaos

'Nog even over die schijventool die we als taaltoversaars maakten. We hebben daarbij 'extra hindernissen' toegevoegd. Op de extra 'hindernis-schijf' HOE staat: met éénletter-greepwoorden, in stukjes, met zand, met je vingers, met tape, in spiegelbeeld, in tegenstellingen, met papier. Het leidt tot lichte chaos als kinderen daarmee hun idee moeten aanvullen.

Maar die verwarring hoort erbij, maakt deel uit van het proces. En leidt, na de rommelfase, tot kunstzinnigheid en originaliteit. Om zo iets toe te passen en niet uit je evenwicht te raken als leraar vereist toelichting en, zeker de eerste keer, is ondersteuning in de vorm van co-teaching gewenst.'

Marieke Andela (meimaker)

HET ZOEKEN NAAR EEN ANTWOORD

Uit deze eerste verkenning destilleren we alvast indicatoren/aandachtspunten om te bepalen of onze activiteiten bewijs leveren voor onze aanname dat de integratie van taal en kunst in onderwijs en educatie kwalitatieve meerwaarde heeft voor kinderen en hun leraren? Belangrijk zijn de reflecties op de experimenten, onderzoeken, ervaringen vanuit deze optiek:

Is er voor de taal van de gebruikers een toegevoegde waarde? Een accent komt daarbij wellicht te liggen op de expressieve en communicatieve functie van taal. Zinsconstructie, grammatica en spelling laten we buiten beschouwing, maar woordkeus en woordenschatvergroting blijken wel aan de orde te zijn. We roepen even dit model uit het KEK2-projectplan in herinnering.

'We willen de expressieve kant van taal, niet enkel de Nederlandse taal, maar nadrukkelijk ook het Fries, aan de orde stellen. Taal wordt er specifiek gericht op meertaligheid, gezien de unieke situatie dat wij het Fries als de tweede rijkstaal binnen de provincie hebben. Maar ook taal in de breedste zin van het woord. Fries, Nederlands en andere moedertalen, en ook kunst als taal. Taal is je expressiemiddel.'

Is er naast kwalificatie ook aandacht geweest voor socialisatie en hebben de activiteiten bijgedragen aan de versterking van het zelfbewustzijn van de kinderen? We kwamen in de beschreven ervaringen met de Taaltovertool tegen dat kinderen (en leraren) wel even in verwarring werden gebracht. Maar juist dan doorgaan en komen tot ongeken-de prestaties en presentaties leidt tot 'grutskens', dat geeft een kick, een basis om het zelfbeeld te versterken, zelfvertrouwen te vergroten.

En dan de kunst! Kunst is anders denken. De cultuureducatie in de voorbeelden tot nu toe was vooral gericht op kunstzinnige oriëntatie en op taal, meertaligheid. Soms is er een dwarsverband met thematische wereldoriëntatie. En op cultureel erfgoed, zoals we verderop nog zullen meemaken. Zijn wij, de leraren, de kinderen sterker, beter geworden in het waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren van ervaringen, avonturen, gebeurtenissen, gedachten? Hebben we voldoende gereflecteerd op wat we doen bij onze creatieve processen?

We hebben ontzettend veel geleerd

'Een lege gymzaal, 40 kinderen. En er is een doosje. En daarnaast staat een verteller. En dan... dan ontbrandt het vuur: door die verteller, door die situatie. Interactief, in een soort observatiekring, worden de kinderen tijdens zijn verhaal door de verteller bevraagd. De fantasie wordt gestimuleerd. Een melkpak groeit uit tot een pand, en nog een en nog een, er ontstaat een stadje. Dan komt er een acteur naar voren en die vertelt en speelt wat hij heeft meegemaakt op een bepaalde plek in het stadje, dat de verteller en de kinderen samen hebben geconstrueerd. Dat papieren stadje gaat leven.

Die acteur, dat werkt aanstekelijk. Hij vraagt naar de ervaringen van de kinderen en geeft, heel mooi

deed 'ie dat, weer vragen terug om het beeld helder te krijgen: waar stond je? Op de hoek van de straat. Wat rook je? Waren er ook geluiden? Hoog, hard, zacht, eng? Doordat je zo bevraagd wordt op je zintuigen gaat de fantasie aan. Die acteur speelt dat verhaal dan na... En vervolgens gaat het los! Fjoer! Dan willen ze allemaal wel vertellen. En dan die acteur dat laten uitvergroten, verdiepen.... Op een gegeven moment gaan alle kinderen hun ervaringen snel op een briefje schrijven. Al die verhaaltjes worden opgeplakt op de plek waar het zich afspeelt in hun bedachte stadje. En dan... er steekt een storm op. Heel de stad wordt weggeblazen. Alleen de verhaaltjes dwarrelen weer neer en blijven: het verhaal blijft, dat kan doorverteld worden. Wat een symboliek hè. Overigens niet door alle kinderen gewaardeerd hoor: die misten hun zelfbedachte stad echt!'

Froukje Geerts (meimaker, over project Ferhalefjoer Harlingen)

NOG EVEN OVER HET BEGIN

Kultueredukaasje mei Kwaliteit 2, KEK2, startte in 2017. Kunst, cultuur en taal centraal: een beredeneerde keuze zoals we al schreven. Maar we waren niet volledig. Want eerst was er, dank aan Leeuwarden-Fryslân 2018 Culturele Hoofdstad van Europa, de aanloop naar en de realisatie van het project Lân fan taal. Daarna kwam KEK2 echt vol op stoom. Maar kon het gebruik maken van al het moois dat Lân fan taal opleverde.

De voorbereidingen, de ervaring tijdens de uitvoering en de reflecties leveren input voor de begeleiding van kinderen en ook voor de manier waarop je effectief en constructief samen kunt werken met leraren en scholen. Het project Ferhalefjoer op de basisschool dankte zijn ontstaan aan een project over verhalen vertellen voor volwassenen. Als dat voor volwassenen interessant is dan zou het ook voor kinderen... misschien? De betrokkenen bij dit project evalueren professioneel en denken na over de waarde en betekenis ervan voor scholen.

WE HEBBEN ONTZETTEND VEEL GELEERD.

Maar...

MAAR...

'Het verhaal over Ferhalefjoer is nog niet afgelopen. Er volgde een prachtig actief, maar heel open programma voor de kinderen: verhalenkettingen maken, decors ontwerpen, met een muzikant aan de slag, heel vrij. Meestal is heel gestructureerd en vastomlijnd normaal op de school. Maar hier ontstond iets bijzonders doordat kinderen vrij en op eigen wijze aan het werk konden gaan. Niet gestuurd, ze volgen hun eigen route, letterlijk. Sommige kinderen hebben dat nodig. Anderen kunnen direct een keuze maken: ik ga met de muziek mee! Helemaal aan het einde kwam een kleuter die voor de eerste dag op school was naar me toe. Heel trots, maar bescheiden liet ze me haar tekening zien die ze gemaakt had: haar verhaal.

Ook de leerkrachten waren heel enthousiast: dat dit kan, dat onze kinderen dit kunnen!

En daar zat de valkuil...Dit project was te ver van hun werkelijkheid af! Idee is: en nu gaan jullie zelf. Maar dat gingen ze niet doen. We wilden een festival maken in het Hannemahuis en de bieb. Is ook wel gelukt. Maar vooral door de inzet van externen. Het bleek heel lastig om het te bestendigen. Het vuur doofde. We hebben heel goed onderzocht hoe dat kwam. We hadden zo graag gewild dat dit Ferhalefjoer zou blijven branden. Co-teaching was nodig geweest, meer draagvlak, meer tijd, meer gesprek met de leraren, ...'

Froukje Geerts (meimaker, over project Ferhalefjoer Harlingen)

VERHALENBOUWERS, FERHALEFJOER

'Een manier om verhalen van kinderen te verbinden met een thema. Vanuit het verhaal dat de Verhalenbouwers brengen en samen met de kinderen tot leven laten komen, vinden kinderen hun eigen verhaal en een plek voor dat verhaal. Je kunt aanknopingspunten vinden in die verhalen van kinderen voor werkvormen om met hen verder te gaan in je onderwijs.

Dit laatste is nog lastig bij de scholen en leerkrachten om te zien en mee aan de slag te gaan. Dat ter plekke bedenken wat leeft er bij kinderen? Mooie van Verhalenbouwers-vorm*) is dat het

de verhalen van de kinderen wakker kust: er is veel tijd voor waarnemen en verbeelden. Essentiële vaardigheden om tot rijke verhalen te kunnen komen. Juist deze twee vaardigheden worden te vaak en te veel overgeslagen in onderwijs.

Door het samen waarnemen, ruimte voor verschillende perspectieven, ruimte voor samen bouwen en laten ontstaan, iedereen een aandeel in het bouwen, de spiegeling van de acteur, de vragen van de acteur die de verhalen van de kinderen vullen, het tot leven laten komen van de stad door de acteur. (...)

Het laat ook zien dat het om deze verhalen gaat. Dat wanneer de stad wordt weggeblazen, de verhalen van de mensen er nog zijn. Dat een stad een stad is door deze verhalen. Zonder deze verhalen een ontzielde hoop stenen. Als je de stad uit Verhalenbouwers vervangt door de thema's uit het onderwijs dan zou je misschien hetzelfde kunnen zeggen. Je moet dus verbinden met de verhalen van kinderen... Maar hoe dan? Verhalenbouwers kan daar een startpunt voor zijn. Startpunt voor gesprek met leerkrachten.'

*) Verhalenbouwers is een project dat Tamara Schoppert, Anne Graswinckel en Peter Sijbenga bij Tryater voor de Friese Milieufederatie ontwikkelden: een acteur, een beeldend kunstenaar en een filosoof werken een dagdeel met kinderen: een verhaal, de omgeving en de waarneming worden gekoppeld.

Proeftuin meertaligheid en educatie

'Het is een prachtige uitdaging. Ik maak deel uit van het lectoraat meertaligheid van NHL Stenden hogeschool. We zijn een van de partners in het traject Proeftuin meertaligheid en educatie, samen met Cedin, Afûk en Keunstwurk. We ontwerpen in samenwerking en in samenhang producten waarin taal en kunst verbonden zijn, en dan op een manier waar we allemaal achter staan. Het blijkt dan dat we niet allemaal dezelfde taal spreken als we het over taal en kunst hebben. Dat kan boeiend en ook verhelderend zijn. Tijdens het werk blijkt ook dat het maken van producten vraagt om maatwerk. Onze producten zijn meer een ontwerp voor een doordachte werkwijze dan een inhoudelijk kant en klare lesactiviteit. We hebben nu 3 ontwerpen klaar: Jeugdliteratuur, Filosoferen en Creatief schrijven. Het zijn frameworks, die nog met taal en kunst gevuld moeten worden door de school. Daar gaan we de komende periode mee aan de slag.'

Anja Morsink (lectoraat Meertaligheid en Geletterdheid en meimakker bij KEK2)

De ruimte krijgen om vrij te denken

'Filosofie is een pedagogisch hulpmiddel... Hiermee leren kinderen zichzelf en anderen kennen. Ze oefenen het waarderen van anderen. Er wordt vaak gezegd dat filosoferen alleen mogelijk is als je je veilig voelt. Dat is waar, maar ik heb gemerkt dat filosoferen in onzekere groepen ook een middel kan zijn om veiligheid te creëren. En dat geldt behalve voor de totale groep ook voor de persoon. Een achtjarige vroeg me: 'Wanneer gaan we weer filosoferen?' Toen ik vroeg waarom hij het zo graag wilde, was het antwoord: 'Dat ik vrij mag zijn!' En dat is een belangrijk aspect: de ruimte krijgen om vrij te denken.... Dat biedt kinderen nieuwe kansen. En hetzelfde geldt voor creativiteit. Filosoferen helpt je om vrij te denken. Het kan je helpen creativiteit te stimuleren. Ook voor leraren een kans om dat aan te pakken. Ik zet het vooral in voor burgerschap. Maar filosoferen met kinderen is op alle gebieden toepasbaar.'

Jolanda Verhoef (lectoraat Meertaligheid en Geletterdheid en betrokken bij KEK2)

EN ONDERTUSSEN WERD DE PROEFTUIN VERDER AANGELEGD

In de provinciale (onderwijs) context vonden ondertussen interessante ontwikkelingen plaats die de paradigmashift verder mogelijk maken: taal en creativiteit worden aan elkaar gekoppeld en meertaligheid wordt niet meer sec beschouwd als het leren van 'losse' talen naast elkaar. Het ontwikkelen van communicatieve en creatieve vaardigheden, het vergroten van het taalrepertoire en de sensitiviteit voor taaldiversiteit komt meer centraal te staan. De aanleg van een educatieve akker in de proeftuin meertaligheid wordt voorbereid. 'Fryslân heeft de ambitie om uit te groeien tot hét kennis-, organisatie- en publiekscentrum van meertaligheid van het Noorden, Nederland én Europa.' En voor de educatie in die tuin worden door samenwerkende partners 'gereedschappen' ontwikkeld.

Taal is het instrument

Meimakker Willy Bergsma staat wat langer stil bij een project dat ze met Jolanda Verhoef uitvoerde op De Twiner in St. Jacobiparochie. Daar is de filosofische dialoog opgestart en door de hele school ingevoerd. Willy verzorgde daarvoor een teamtraining.

Ze paste daar 'Het spiekbriefje' als tool toe om het project donker en licht met het team te ontwikkelen. Rond dit thema wordt een periode met kinderen door de hele school gefilosofeerd.

Er werden filosofische dialogen gevoerd door de hele school. Ook bij de kleuters. De juf paste daar het instrument 'Filosoferen met de denkmät', dat Jolanda heeft ontwikkeld, toe. 'Ja, filosoferen is taal. Of dat een relatie heeft met kunst en creativiteit? Als je geen taal hebt, dan kun je niet bij kunst komen. Kinderen worden door deze gesprekken sterker in hun denken.'

En dat wil Willy: sterke kinderen, die zich bewust zijn van zichzelf, hun identiteit. Een goed beeld van jezelf is de start van alles. Taal is het instrument. Beeld is ook taal. Als je woorden hebt voor de dingen dan kun je de wereld aan, kun je er wat mee doen, kun je participeren.

Ook in de teamtraining rond de filosofische dialoog wordt de 'denkmät' toegepast.

FILOSOFEREN, IS DAT OOK KUNST?

Tijdens de KEK2-periode hebben we vaak nagedacht over reflecteren op de stappen die we zetten tijdens de creatieve processen met kinderen. In het boek *Verdwalen in verhalen*, dat een belangrijke inspiratiebron was voor veel meimakers en leraren tijdens KEK2, hebben we er een hoofdstuk aan gewijd. Reflecteren is nadenken over, reflecteren is samen leren. En niet zelden is het de aanleiding voor filosoferen.

Taal is alles

Albert Walsweer is de stuwende kracht achter het onderzoek Taalplan Frysk. 'In hiele put wurk', in opdracht van de Provincie Friesland, waar door hem en zijn team in kaart is gebracht wat de positie van het Frysk in het basisonderwijs (en de onderbouw VO) is.

'Taal is alles,' seit Albert. Om't it in ûnmisber stik ark is by alle aktiviteiten dy't jo dogge. Ik bin in 'taalkenner' en ik wit wat te dwaan (en net te dwaan) as jo taal stimulearje wolle. Ik bin gjin keunste-ekspert. Keunstners witte hoe't se de senuw reitsje as it giet om keunst. Mar taalûnderwiis wurdt sterker, en ik leau ek keunst, as jo inoar fersterkje kinne.

Dêrom is it ek goed dat keunstners belutsen binne by projekten as it giet om kreativiteit en ekspresje. It spyt my altyd wer as it antwurd op de fraach oer de mearwearde fan keunst foar taal net fierder giet as bygelyks 'de wurdskat is ferhege'. Dat kin noait allinne it doel wêze. Taal hat ek in ekspresive funksje. Dat wurdt fral stimulearre troch de keunstners. Der is mear oan keunst as tanimmende wurdskat. En taal moat njonken keunst gjin apart fak wêze. Krekt lykas taalûnderwiis bygelyks net apart besjoen wurde kin foar boargerskip. Der is in soad kennis oer taalûnderwiis. Wy moatte dy kennis brûke om elkoars saakkundigens te fersterkjen. In foarbyld? Jou bern romte om sels te tinken en sels mei regels te kommen. Lit bern op har miening oer in aktiviteit as wurkstik reflektearje en ferwurdzje dat. Lear de learaar (en josels) om yn dy petearen ris stil te wêzen en net alles fia him of har rinne te litten. Genôch wittenskiplik bewiis dat taalûnderwiis hjirfan profitearret. En dat sil hast wis ek jilde foar keunst- en kultueredukaasje.'

'Taal is alles,' zegt Albert. Want het is een onmisbaar middel bij alle activiteiten die je doet. Ik ben een 'talenman' en weet wat je moet doen (en laten) als je taal wilt stimuleren. Ik ben geen kunst-deskundige. Die weten de gevoelige snaar te raken waar het om kunst gaat. Maar taalonderwijs wordt sterker en naar mijn overtuiging kunst ook, als je elkaar weet te versterken. Daarom is het ook goed dat kunstenaars worden ingeschakeld als het om creativiteit en expressie gaat. Ik vind het weer jammer als het antwoord op de vraag naar de toegevoegde waarde van kunst voor taal niet verder gaat dan zoiets als 'de woordenschat is vergroot'. Dat kan nooit het doel zijn. Taal heeft ook een expressieve functie. Die wordt vooral door de kunstenaars gestimuleerd. Kunst heeft meer te bieden dan het vergroten van de woordenschat. En taal moet geen los vak zijn naast de kunst. Net zoals taal ook niet los gezien kan worden voor bijvoorbeeld burgerschap. Er is veel kennis over taalonderwijs. Die kennis moeten we inzetten om elkaars deskundigheid te versterken. Een voorbeeld? Geef kinderen ruimte om zelf na te denken en zelf regels te bedenken. Laat kinderen zelf reflecteren en verwoorden wat hun mening over een activiteit of werkstuk is. Leer de leraar (en jezelf) om je mond te houden in die gesprekken en niet alles via hem of haar te laten lopen. Volop wetenschappelijk bewijs dat het taalonderwijs daar beter van wordt. En dat zal bijna wel zeker ook gelden voor kunst- en cultuuronderwijs.'

Albert Walsweer (associate lector lectoraat Meertaligheid en Geletterdheid NHL Stenden hogeschool)

HET TAALPLAN FRYSK

De Provincie Fryslân heeft sinds 2014 de taak te zorgen voor de kwaliteit van het onderwijs in het vak Fries. Gedeputeerde Staten zijn bevoegd om scholen (gedeeltelijk) ontheffing te verlenen om dit vak te geven. Niet onbelangrijk, want in sommige regio's wordt geen Fries gesproken. In 2015 vervielen alle verleende ontheffingen. Op basis van nieuwe ontheffingsprofielen, die zich baseerden op de kerndoelen, werden alle scholen verplicht een profiel te kiezen en dat te verantwoorden. Het Taalplan Frysk is de operatie die deze profilering ondersteunt, onderzoekt en toetst. Met als uitgangspunt: 'dat de partiële ontheffing een tijdelijke maatregel is binnen een

groeimodel. Er wordt naar gestreefd dat scholen in het Friese taalgebied, waar het Fries de dagelijkse omgangstaal is, elke vier jaar minder ontheffing nodig hebben. Daarom worden de ambities in de vorm van een ontwikkelingsperspectief van de school ook in de aanvraag meegenomen.' De provincie en het rijk hebben de ambitie uitgesproken dat in 2030 geen enkele school in het Friese taalgebied nog ontheffing heeft. Fries moet vanzelfsprekend onderdeel van het curriculum zijn en als omgangs- en instructietaal gebruikt worden. Om dit te bereiken is eind 2020 het realisatieplan Taalplan Frysk 2030 opgesteld.

Taal is vloeibaar

'Mijn taal is kunst. Vloeibaar. Flexibel. Taal is niet in beton gegoten. Ook voor meertaligheid geldt dat. Maar daar moet eerst wel een bodem voor gelegd worden in het onderwijs, zodat het breed gedragen en omarmd wordt. Erkenning van de taal die bij je hoort.... Als je meer talen beheerst neemt de rijkdom toe, het is veel elastischer, je hebt veel meer woorden tot je beschikking om je gedachten en ideeën 'vorm' te geven. Elk woord draagt een wereld met zich mee. Welke wereld kun jij laten zien?

Hoe je dat kunt stimuleren? Op ontelbaar veel manieren. Een heel eenvoudig voorbeeld dat ik als meimakker meemaakte is het eigen-naam-onderzoek:

Jouw naam?
In welke taal? En in andere talen?
Waar komt die naam vandaan?
Wat betekent je naam letterlijk?
Waarom heb je die naam en van wie heb je die gekregen?

Je hebt een aangrijppunt voor je activiteit met de groep. Iedereen doet mee. Iedereen heeft een naam. Alle kinderen hebben een verhaal. Elk verhaal is belangrijk.

Voor mij is alles taal. In alle vakken. En ik probeer die taal te verstaan. Ook de taal in andere vakken. Beeld, muziek, maar ook de programmeertaal. Ik zie ook daar de poëzie. Zo snap ik hun wereld...'

Kate Schlingemann (meimakker)

NEI TWA KOMT TRIJE

Tijdens KEK2 werd in het kader van een nieuwe aanvraag voor Cultuureducatie Met Kwaliteit (CMK) door Keunstwurk gewerkt aan een vervolg. Er werd gebouwd aan een nieuwe constructie om de komende 4 jaar verder te werken aan kunst- en cultuuronderwijs in het PO en de andere onderwijssectoren. Maatwerk en samenwerking zijn belangrijk. Als je rijke kunst, cultuur en taal in je mars hebt, kun je veerkrachtiger in het leven staan.

De Veerkieker

En ondertussen in de rest van Friesland... Een kleine illustratie van wat er gebeurt bij het programma De Veerkieker. We nemen een kijkje bij groep 6 waar taal en beeldend werken centraal staan. Bij taal moet je dan vooral denken aan streektaal: het Stellingwerfs. De kinderen gaan op excursie naar Oold Ark, een museum van oude ambachten en De Weyert, korenmolen van Makkinga. Naar aanleiding van deze excursie wordt ook verteld over verfmolen de Kat. Hier worden pigmenten vermalen. Daar zit techniek aan, maar ook interessante vaardigheid. Eenmaal terug op school maakt een kunstenaar op basis van deze ervaring en dit materiaal met kinderen verf. Tijdens het bezoek aan de molen zijn er patronen geïnventariseerd, worden ze ondergedompeld in een bad met Stellingwerfse woorden en met al die ervaringen en kennis gaan ze aan het werk: patronen schilderen en werken met woorden: kooldergang, meulegang, meulehoeke, meulerad, maelstiender, meulestien, zaodmeule... voor sommige kinderen is dat Stellingwerfs een punt van herkenning. Voor andere kinderen is het puur geschiedenis. Beide keren is het cultureel erfgoed. De kinderen waren zeer enthousiast, stelden veel vragen. Willen graag leren van wat er aangeboden werd. Fanatiek aan de slag bij de workshop van de kunstenaar, mooie resultaten en trotse leerlingen.'

Marjolein Spitteler (mede-ontwikkelaar De Veerkieker)

VERBINDING MET TAALPLAN FRYSK

In het Realisatie Taalplan Frysk 2030 zijn alle projecten die meertaligheid en Fries in hun doelstelling voeren opgenomen. Keunstwurk, en dus ook KEK3, zal daar een belangrijke rol in spelen. Maar ook projecten en organisaties die de afgelopen periode aanbod en activiteit realiseerden die niet rechtstreeks onder KEK2 vielen gaan nu meedoen. Samenwerking en maatwerk zijn belangrijk.

Een van die projecten is De Veerkieker, waarvoor bij KEK1 al een basis werd gelegd. Voor het onderzoek taal en kunst interessant omdat er een combinatie tussen heemkunde, erfgoedinstellingen, taal en creativiteitsontwikkeling in een doorgaande lijn is ontwikkeld, geïmplementeerd en geborgd.

www.deveerkieker.nl

Samenwerken

'Daarom is het ook zo belangrijk dat we de komende periode heel constructief samen gaan werken en zoeken naar de verbinding. Alle spelers in het Friese onderwijs leren goed te luisteren, oefenen de scholen beter te verstaan. De verschillen zijn groot en meertaligheid is daar een extra uitdaging bij.'

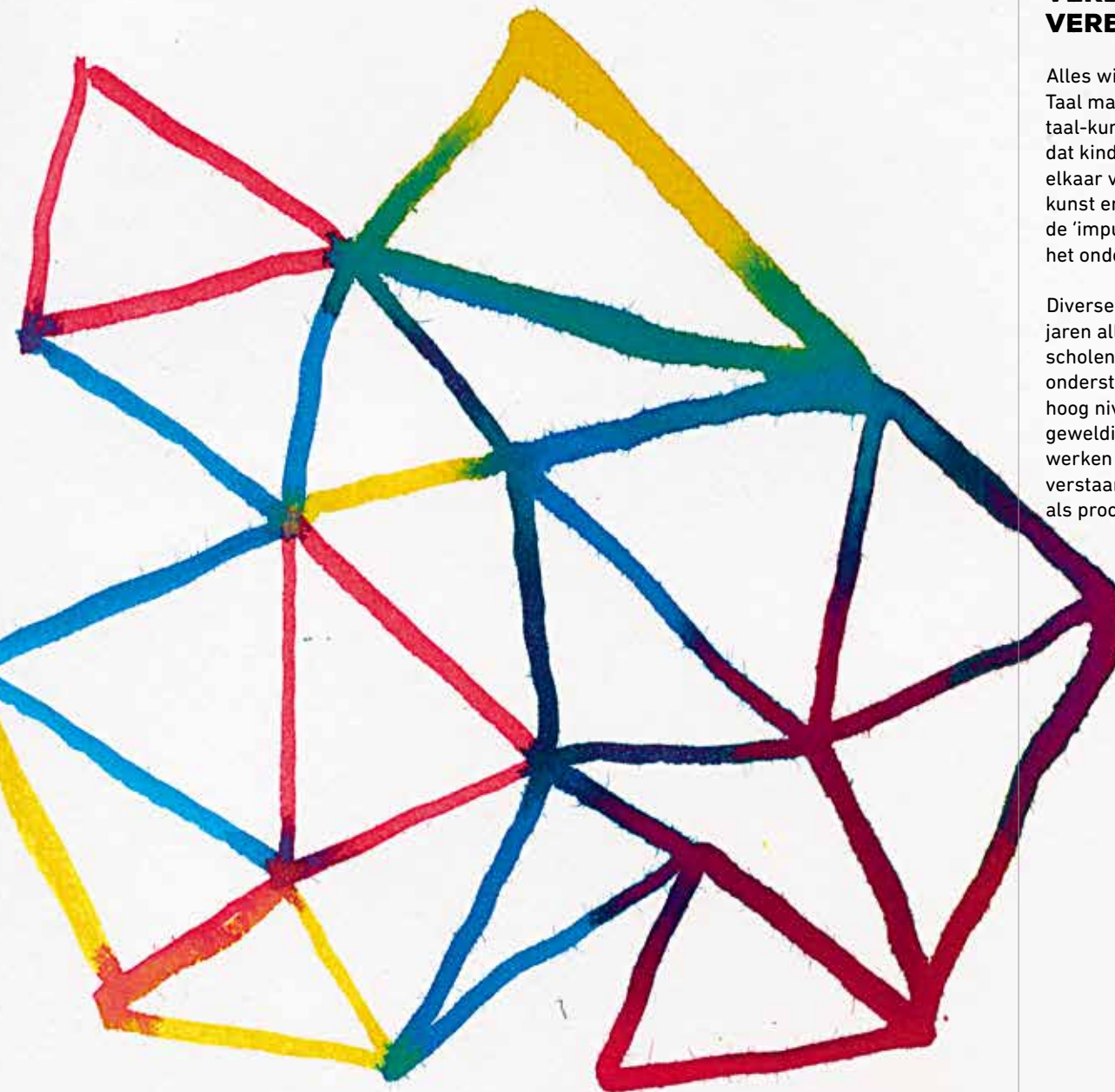
Meindert Tjerkstra (Semko)

Het ideale groepje

'Iedereen beschikt over eigen ervaringen en verbeeldingskracht, de twee belangrijkste ingrediënten om tot een verhaal te komen. Hoe het 'werkt' verschilt per kind. En met die verschillen kun je rekening houden. Bijvoorbeeld bij de samenstelling van groepjes. Bij de Taaltoveraars werken we met de schijfventool en we verdelen de groep op zo'n manier dat er in elk groepje iemand zit die:

- snel makkelijk nieuwe ideeën verzint.
  - er goed in is om uit allerlei plannen er één te kiezen; en ziet hoe je iets kunt doen/maken.
  - houdt van presenteren/uitvoeren
- Iedereen beschikt in min of meerdere mate over deze creatieve eigenschappen. Zet je kinderen bij elkaar die meer van het een hebben, dan versterken ze elkaar en stimuleren ze elkaar in hun creativiteit.'

Kate Schlingemann (meimaker)

VERBAND, VERBOND, VERBINDEN

Alles wijst erop: kunst versterkt taal. Taal maakt kunst sterker. En stevig taal-kunstonderwijs draagt ertoe bij dat kinderen kunnen stralen. Het is met elkaar verbonden. Dat verband tussen kunst en taal moet ook zichtbaar zijn in de 'impulsen' van al die organisaties die het onderwijs willen versterken.

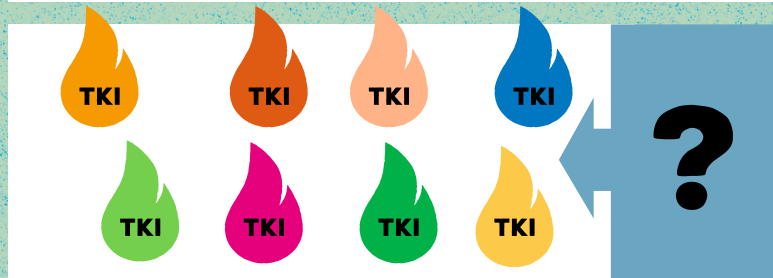
Diverse organisaties zullen de komende jaren alles in het werk stellen om de scholen met 'skoalstipers' optimaal te ondersteunen om de meertaligheid op hoog niveau vorm te geven. En het is geweldig dat die weer samen kunnen werken met regionale meimakers. Die verstaan de taal van de kunst en zullen als procesbegeleider de leerkrachten, en daarmee de leerlingen, mee kunnen nemen in een proces van anders kijken. Naar cultuur, naar kunst en naar taal. Daarnaast begeleidt, verbindt en inspireert de meimaker de gemeenten, schoolbesturen en regiopartner op kansen die er in de regio liggen. De verschillende tools die zijn ontwikkeld bij KEK1 en KEK2 zullen daarbij worden ingezet.

A ANAME

$$T=K \Rightarrow T+K+I$$

B BEWIJS

T^OTAAL =

C ONCLUSIE

$$KEK^2 = T^O TAAL$$

TERUGBLIKKEN... HOE DOEN WE DAT?

Terwijl we de context beschreven hebben we tegelijkertijd een beeld gekregen van de ervaringen van meimakers en andere deelnemers. Ons beeld is nog niet volledig. Er gebeurde veel meer dan hiervoor is vermeld. Bijvoorbeeld de ervaringen op de school in Balk die werkte met muziek en taalvorming. En we willen nog schrijven over de lemniscaat van Abel over... maar wellicht is het beter en wijzer eerst pas op de plaats te maken, terug te kijken op wat we nu hebben.

Tot nu toe was dit onze werkwijze die we volgden:

We beschreven KEK2 en hoe dat kon gedijen op de vruchtbare ondergrond van Lân fan taal. Dat zie je bovenaan in het model dat we toepasten.

We formuleerden op basis van de beschreven plannen en ideeën de aanname die ten grondslag lag aan KEK2. We vatten die samen met $T + K \Rightarrow T + K + I$

De impulsen **T**aal en **K**unst resulteren volgens de aanname in een versterking van **T**AAL **K**UNST en **I**DENTITEIT.

We namen de actuele situatie in ogenschouw. Inventariseerden projecten die we meemaakten en analyseerden relevante ontwikkelingen. We durfden het zelfs even aan om een blik in de nabije toekomst te werpen.

We hadden daarbij telkens in het achterhoofd: kunnen we bewijs vinden voor onze aanname? Wat leverde het op voor de kinderen, de leraren? Op het gebied van cultuur en kunst, van taal, meerta-

ligheid, op het terrein van versterking van het zelfbewustzijn.

Een paar aandachtspunten:

De terugblik moet waardevol en betekenisvol zijn voor de lezers. Dat zijn vanzelfsprekend ook de beleidsmakers en de kenniscentra, maar we focussen op de mensen die dicht bij de praktijk staan: leraren, cultuuraanbieders, directies en bestuurders. Evaluatie moet inspireren om nieuwe stappen te zetten: van fouten kun je leren, successen inspireren. Een valkuil is dat we enkel stilstaan bij wat er tijdens de KEK-impuls werd gedaan en dat er onvoldoende is nagedacht over, gewerkt aan implementatie en incorporatie van de wellicht positieve innovatieve activiteiten.

Dat kunstlessen hier een positieve uitwerking hebben op de taal van de kinderen is duidelijk. Niet objectief getest maar wel geconstateerd dat kinderen toepassen wat ze in een totaal andere setting leerden.

Hebben we daar meer bewijzen van? 'Die hoef ik ook niet', zei een meimaker, 'want ik weet allang en wordt daarin door de wetenschap gesteund dat kunst ertoe doet, er echt toe doet!' Tijdens onze zoektocht hebben we dat gereconstrueerd, herontdekt.

We willen bewijs dat zo dicht mogelijk bij de onderwijswerkelijkheid zit. Hoe verder we van de uitvoer verwijderd raken, hoe minder herkenbaar het zal zijn voor de praktijk. Tegelijk zit hier ook het gevaar in dat het zo locatie- en domeinspecifiek wordt dat het niet meer toepasbaar en bruikbaar is in andere situaties. Ook dat willen we voorkomen.

Begrippen uit kunstbeschouwing

'Je vroeg naar de toegevoegde waarde van kunst voor taal en eventueel omgekeerd. Ik moest denken aan mijn ervaringen tijdens een stage voor een opleiding bij de Stichting Taalvorming die ik liep op de Ludgerusskoalle in Balk. De school had een KEK-impuls rond kunstbeschouwing gevolgd met Jan Huitema, een kunstenaar. De leraren onderzochten op welke wijze kunstbeschouwing ingebed kan worden in thematisch onderwijs. Jan Huitema heeft met de school een traject doorlopen waarbij rond 4 thema's kunstbeschouwingslessen werden ontwikkeld in samenwerking met het team. De lessen kregen ook een activerende component: verwerkingsactiviteiten. Hoewel het niet een gouden voorbeeld co-teaching was: het werd wel een positieve impuls. De leraren waren na afloop enthousiast. Door de voorbeeldlessen van Jan was ieder ervan overtuigd: dit kan ik ook. Ook de leraar die niet direct kunst-minded was: 'Soms heb ik niks met kunst, maar wat levert dit veel op. Wat een inspirerende manier om een thema met kunst te laden.' Jan zijn werkwijze was vaak: beginnen met een kunstwerk dat past bij een thema. En daarbij werden heel geleid vragen gesteld. De kinderen zogen dat op. En daarna volgde een verwerkingsactiviteit met een presentatie.

Maar dat is niet de reden waarom ik dit voorbeeld met je deel. Ik deed als stagiaire van de opleiding taalvorming een ontdekking op deze school, die aantoonde hoe waardevol die KEK-impuls

is geweest. Ik gaf een poosje later lessen taalvorming waarbij vanuit mondelinge taalrondes een betoog geschreven moest worden. Tijdens de ronde werd er over kunst gepraat. Ik nam twee schilderijen mee als inspiratie: de plafondfietser en een stillevan van een vaas met bloemen. Het viel me op hoe treffend het jargon van deze kinderen was. Hoe goed ze hun meningen en ideeën wisten te 'vertalen'. Ze pasten begrippen toe die ze bij de kunstbeschouwing hadden geleerd: uniek, precisie, realistisch, donker en licht, overgang. Die vaardigheid en kennis is hun niet aan komen waaien. Het is een direct gevolg van de lessen van Jan.'

Marieke Andela (meimakker)

Het domein van de trots

'Ik was betrokken bij de KEK-impuls op OBS de Striepe waar Regina werkt (zie blz 7). Dat heeft veel opgeleverd op het gebied van taal. Gevoelig worden voor woorden waarop je kunt bewegen. Maar ook op het terrein van dans, beleving en presentatie. Kunstvaardigheden op het vlak van tijd, kracht en ruimte werden ontwikkeld. Maar het meest is er misschien wel geleerd op het domein van de trots. Niet alleen door de kinderen, maar door ons allemaal. Niet enkel het cultureel bewustzijn, maar vooral ons zelfbewustzijn is versterkt!'

Daniëlle van Peer (meimakker)

Niet alle kinderen heten Abel

'Oerol. Twee jaar geleden nu. Kinderen van de basisscholen op Terschelling hadden met een dichter gewerkt. Ze hadden over de actuele situatie, hun omgeving, korte teksten, versregels gemaakt en die teksten leverden de input voor een muzikant die er een (prachtig!) lied van maakte. Maar die verbeelding en conceptualisatie was te summier vonden. En ik was het daar eigenlijk wel mee eens. Het maakproces en ook het product van de kinderen was uit beeld geraakt. Ik stelde voor om een taaldruktechniek toe te passen en van de gedichten posters te maken. Beeld en tekst zouden elkaar dan aanvullen. Men ging akkoord. Abel was een van de leerlingen (ik had 5 groepen van soms wel 30 kinderen, hard werken dus) die mijn uitleg goed had opgezogen en vervolgens aan de slag ging met zijn zelfontworpen versregel: ik loop weg maar iedereen loopt met me mee eb vloed en druppels plastic soep. Na de getypte zin uitvergroot en daarna in woorden los geknipt te hebben, zette Abel dit artistieke maakproces voort. Met sjabloneerdruk de zee, het 'lopende eiland', de vervuiling, de soep, eb en vloed die eindeloos doorgaan. De zin, geplakt uit de losgeknipte woorden, vormgegeven in een lemniscaat teken. Oneindig. Zo treffend. De posters werden tentoongesteld tijdens Oerol. De burgemeester opende en samen zongen we het lied van die muzikant. De bezoekers, de ouders, de leraren, de kinderen ... Zo trots!'

Willy Bergsma (meimakker)

GRUTSK & TROTS

Die trots. Dat komen we een aantal keren tegen. Bij de kinderen die hun thuistaal (het Stellingwerfs) herkennen, die een zelfbedacht gedicht met rare woorden rappen, die als taaltoveraars een uniek tegendraads origineel werkstuk bij elkaar hebben geplakt en gepresenteerd. Maar ook leraren die trots zijn op hun werk, de prestaties van hun kinderen: 'Dat dit kan, dat onze kinderen dit kunnen!'

OP WEG NAAR EEN CONCLUSIE

Of taal kunst versterkt? Ja. Of kunst taal versterkt? Ja. Ook dat is mogelijk. En of dat een bijdrage levert aan de ontwikkeling van gezonde positieve zelfwaardering? Ja, ook dat kan. Het bewijs is af te lezen aan de lemniscaat van Abel. Maar helaas, we kennen de valkuil: niet alle kinderen heten Abel.

Als we nu alles op een rij zetten en dan de som nemen, wat staat er dan? We willen graag een opwaartse cirkelgang waarnemen. We weten dat ons werk ertoe heeft gedaan afgelopen jaren. Veel mensen die we hebben gesproken waren ervan overtuigd dat niet alleen kinderen maar ook zichzelf en de leraren

kunstvaardiger, taalzinniger, kunstzinniger, taalvaardiger zijn geworden. Ook werden er kanttekeningen geplaatst: niet alle taal(onderwijs) past bij kunst. Maar voor de activiteiten vanuit KEK2 geldt: het artistiek-creatief vermogen werd gestimuleerd, de taal werd rijker. Functies die we 'normaal' niet zo op het netvlies hebben bij ons taalonderwijs komen nu uit de verf, in beeld, over het voetlicht... letterlijk. We hebben ook ervaren dat de expressieve functie van taal veel meer is dan het schrijven en vertellen. Dat er naast Fries, Stellingwerfs, Syrisch, Engels en Nederlands nog meer talen zijn die je (extra) in kunt zetten om je uit te drukken: muziek, beweging, beeldtaal, lichaamstaal, wiskundetaal ...

Wat ik ervan vind?

'Ja, leuk bedacht: opwaartse cirkelgang. Doet me direct denken aan de visie op het creatieve proces van SLO. Zij verbeelden dat in deze cirkel met 4 fasen. Tijdens al die fasen vindt er reflectie plaats. En die continue aandacht daarvoor... dat leidt tot ontwikkeling, groei volgens mij. Ik beschouw KEK2 als een proces van zaaien. Groei en ontwikkeling kosten tijd en geduld. Het blijkt ook nu hoe belangrijk het is om terug te blikken, afstand te nemen en het veld te overzien. Eigenlijk moeten we dat ook tijdens de processen veel meer nog dan tot nu toe aanpakken. We moeten meer tijd nemen om te experimenteren en te reflecteren.

Socialisatie en subjectivering... dat zijn de uitdagingen voor modern onderwijs. En om dat goed te realiseren kun je niet buiten de kunst om. Leraren kunnen met ons op weg bij deze zoektocht. De vonk in jezelf vinden, daar zal het meer en meer om gaan. Niet enkel om het vuurtje te laten ontbranden, maar ook om je eigenaar te voelen voor de processen die vervolgens in gang worden gezet. Dat geldt zowel voor de kinderen, de leraren als de meimakers.

Er gebeurt en gebeurde veel. We zullen scherp in beeld moeten brengen wat er wel en niet gaande is. Monitoren heet dat. Natuurlijk met uitgebalanceerde systemen zoals EVI 2.0*) maar vooral ook door wel misschien nog meer en beter dan we tot nu toe hebben gedaan het werk van de kinderen,

zowel in proces als product goed te positioneren in die evaluaties.

We kunnen voor alle partijen in beeld krijgen wat kunst toe kan voegen in het proces van zingeving. Het gaat om maken en meemaken en het geven van betekenis. We hebben tijdens KEK2 die indeling verkend en ons eigen gemaakt.

Kijk wij kunnen niet een directe bijdrage leveren aan betere resultaten op de toetsen van spelling en begrijpend lezen. Van welke taal dan ook. Maar kunst en cultuur zullen zeker hun bijdrage leveren aan de expressieve en communicatieve kant van het taalonderwijs. Zowel voor Fries, Nederlands en andere talen. Als we het vandaag de dag hebben over een leesoffensief... niet het lezen van meer en moeilijker woorden, maar wel het krijgen en houden van plezier in het lezen, dan doen kunst en creativiteit ertoe. Wij kunnen dat nooit alleen, maar in samenwerking met andere partijen in deze prachtige meertalige provincie kunnen we veel meer dan we denken.

Ook daar is sprake van co-creatie. Het is winst als we nu aan het eind van KEK2 constateren dat we in verschillende veranderingsprocessen participeren: Taalplan Frysk, Proeftuin meertaligheid, straks KEK3. En dat is niet het einde. Ik loop over van verbeeldingskracht.

*) EVI 2.0 is een digitaal systeem om de ontwikkeling van kunst en cultuur in het onderwijs te monitoren.

Anne Graswinckel (projectleider KEK2 en Lft)

KEK2: HET TOTAAL TELT

Ook wiskunde taal is een taal. Het sigmasymbool zegt: tel op! En vervolgens krijg je de som, het totaal. En ook dat is weer taal. 'Getallen zijn een soort woorden. (...) Taal is een heel oud woord en heeft van oorsprong zowel met tellen als met spreken (ver-tellen) te maken.' Vergelijk woordparen als tellen en vertellen met betalen en vertalen. Misschien raken we hier aan de oerbron van de communicatie tussen mensen, misschien is praten (vertellen) wel begonnen met tellen:

'Hoeveel gevangen? Zoveel: twee handen, één hand, twee handen en één hand.'

'Hoe ver? Twee zonnen, twee handen vol zonnen, één maan, twee manen, drie. (...) Ander voorbeeld, hiermee annex, het woord verhalen. Ook een heel oud woord met twee betekenissen: schade goedmaken (verhaal halen), en verslag doen. En als je het woord goed tot je door laat dringen, klopt dat ook weer zo mooi. De kern van het woord is natuurlijk halen en het voorvoegsel ver- betekent weer-, of terug-. Verhalen is dus: terughalen. Iets wat je kwijt bent terughalen. Maar ook: terughalen van iets dat gebeurd is, iets belangrijks, dat niet zoek mag raken. Verhalen (vertellen) is voor verdwijnen behoeden door het door te ver- tellen, door er verslag van te doen. En dat is wat we doen met het verteltekstenboek.'

Uit: Levend Lezen, dat's de kunst

De 'klik met je ik'

Een klasraam vol bijna identieke geplakte werkjes... daar word ik niet warm van. Leraren en kinderen ook niet. Misschien goed voor de motorische ontwikkeling en plakvaardigheid. Maar leidde het tot trots? Tot het besef dat we met iets heel moois en bijzonders bezig zijn, leidde het tot meer zin in taal, tot meer plezier ook, niet even maar langer dan een kort moment? De factor I (identiteit) van die som T+K+I is groter dan we vermoeden. Bij de meimakers, leraren en kinderen die bijvoorbeeld Ferhalefjoer hebben (mee)gemaakt. Of die hun posters zagen schitteren bij Oerol, of die in Bildts of Stellingwerfs grootouders interviewen, die hun zelfbedacht rebels onmogelijke krantbericht gloedvol presenteren en die onverwacht werden aangesproken op een talent dat in de schoolsetting niet gezien kan worden. Als je de 'klik met je ik' hebt ervaren en daar een beetje (!) eigenwijs op kunt zijn dan heb je de basis om bij je innerlijke motief, je drive te komen. En daar hebben we in deze provincie (maar ook daar buiten) allemaal heel veel behoefte aan.

Anne Graswinckel (projectleider Lft en KEK2)

DE UITKOMST

We hebben in dit bijzondere 'verteltekstenboek' een poging gedaan het totaal van KEK2 te verhalen. De som zou volledig zijn als we teksten, verhalen, beelden hadden van alle avonturen die de meimakers en anderen maakten en mee-maakten. Dat zijn er veel meer dan we in dit boekje hebben beschreven.

Onze uitkomst hebben we ondertussen al verkapt. We hebben volop bewijs aangetroffen: taal en kunst versterken elkaar en de deelnemers aan die creatieve en artistieke processen ontlene daar een drive aan. Ze zijn er als persoon door gestimuleerd, trots geworden op hun prestaties, ze hebben erkenning gevonden voor hun talent, hun moedertaal, hun eigen taal. Ze werden taalvaardiger, kunstzinniger en eigenzinniger ook!

De uitkomst van onze som zou 100% kloppend zijn als we van dit al dat andere materiaal een diepgaande analyse konden maken. Zo ver is het nog niet.

Hoeft ook niet. Immers we zijn nog niet uitgeteld... na KEK2 komt 3!

Projectleider Anne Graswinckel zegt dat zo: "Er zijn veel kinderen die niet schitteren in 'rechtlijnig' taalonderwijs dat focust op woordenschattoefening, spelling, grammatica, zeg maar de technische ordeningskant van taal. Als we een strijd willen voeren tegen kan-senongelijkheid dan hebben we troeven in handen door met kunst en expressie de andere zijde van taal te ervaren en beleven. Dat je mooie woorden hebt, dat iedereen een verhaal heeft te vertellen, dat je kunt lachen om taal, met taal, dat je taal kunt dansen, spelen, verbeelden, roepen, schreeuwen of kunt zingen. Dat je zo meer kinderen kunt laten stralen, en die heten niet alleen Abel, maar ook Durkje, Gjalt, Ahmed, daar gaat het om! Voor en met al die kinderen zullen we de komende periode samen weer met veel vuur aan werken aan meer taal, met in totaal nog meer kunst en creativiteit."

Bouwplan voor een goed verhaal

Bouwplan voor een goed verhaal

1. Begin met een goed idee.

2. Maak een bouwplan. Wat heeft
jouw verhaal nodig?

3. Verzamel goed materiaal.

4. Begin met bouwen.

5. KL-IK Zoek net zo lang door tot
het allemaal past.

6. In welke vorm wil je vertellen?

7. Zoek het podium dat bij je past.

8. Begin te vertellen.

9. Applaus.

IN GEARFETTING YN IT FRYSK

Yn dit boek mei fertelteksten sykje wy nei it antwurd op de fraach: Smyt KEK2 bewiis op foar de oanname dat de yntegraasje fan taal en keunst yn ûnderwiis en edukaasje kwalitative mearwearde hat foar bern en harren leararen? Dêrby giet it oer taal en keunst, en ek oer fersterking fan dyn identiteit, dyn eigenens.

We beskriuwe KEK2 en hoe't dit bloeie koe op 'e fruchtbere boaiem fan Lân fan taal. Jimke formulearre op basis fan de beskreaune plannen en ideeën de oanname dy't de basis wie fan KEK2. Koartsein:

T + K => T + K + I. De ympulsen Taal en Keunst drage neffens de oanname by oan in fuortsterking fan **TAAL, KEUNST** en **IDENTITEIT**.

Wy witte dat ús wurk der ta dien hat de lêste jierren. In protte minsken dêr't wy mei praatten wiene der fan oertsjûge dat net allinich bern, mar ek sy sels en de learkrêften mear keunstichfeardiger, taalsinniger, keunstsinniger, taalfeardiger wurden binne. Opmerkingen waarden ek makke: net alle taal (ûnderwiis) is geskikt foar keunst. Mar foar de aktiviteiten fan KEK2 jildt: de artystyk-kreative kapasiteit waard stimulearre, de taal waard riker.

Schets Heleen van den Broek

BRONNEN

Veel materiaal is 'opgehaald' tijdens de interviews met meimakers, leraren, kunstenaars, deskundigen. Daarnaast werd gebruikgemaakt van diverse publicaties.

Biesta, G., <https://nivoz.nl/nl/nro/wat-is-goed-onderwijs-over-kwalificatie-socialisatie-en-subjectivering>

Broersma, R., e.a., Dat's andere taal. Bouwstenen voor levend taalonderwijs. Valthe, 2005

Broersma, R., Nicolai, J., Tans, J., e.a., Levend Lezen, dat's de kunst. Valthe, 2004

De Veerkieker. Erfgoededucatie voor het basisonderwijs in Stellingwerf. <https://deveerkieker.nl>

Frysk Bidbook. Het Fries eigene en de proeftuin meertaligheid.

Graswinckel, A., e.a., Taalkit. Nulnummer. Leeuwarden, 2017

Graswinckel, A., e.a., De kunst van het verdwalen. Leeuwarden, 2017

Graswinckel, A., e.a., Verdwalen in verhalen. Leeuwarden, 2018

Hoeven van der M., e.a. Heusden van B., Cultuur in de Spiegel in de praktijk Een leerplankader voor cultuuronderwijs. SLO, 2014

<https://www.curriculum.nu/voorstellen/kunst-cultuur/uitwerking-kunst-cultuur>

<https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/kunst-cultuur/leerplankader-kunstzinnige-orientatie/leerlijnen/informatie/creatieve-proces>

Kurrikulum.FRL. Preämbule. Cedin, oktober 2020

Kurrikulum.FRL. Toelichting. Cedin, oktober 2020

Projectplan KEK 2017-2020. In dialoog de wissels omzetten. Keunstwurk. Leeuwarden oktober 2016

Projectplan KEK 2021-2024. Samen maken, samen leren. Sterk cultuuronderwijs voor het opgroeiende kind in Fryslân (in ontwikkeling), Keunstwurk. Leeuwarden, oktober 2020

Varkevisser, N.A., Walsweer, A.P., It is mei sizzen net te dwaan. Rapport Taalplan Frysk Lectoraat Taalgebruik en Leren. Ljouwert, 2018

Walsweer, A.P., Realisatie Taalplan Frysk 2030 (primêr ûnderwiis 2021-2024)

In dit boek met vertelteksten zoeken we naar het antwoord op de vraag: Levert KEK2 bewijs voor de aanname dat de integratie van taal en kunst in onderwijs en educatie een kwalitatieve meerwaarde voor kinderen en hun leraren heeft? Het gaat over taal en kunst, maar ook over versterking van je identiteit en je eigenzinnigheid.

KEUNSTWURK